

БІЛОРУСЬКІ КОЛАБОРАЦІОНІСТСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ У 1941-1944 рр.

У запропонованій статті аналізуються та розкриваються причини білоруського колабораціонізму, формування колабораціоністських політичних та військових структур, їх функції у складі німецьких військових сил Західної Білорусі. Аналізується діяльність Білоруської Центральної Ради та основних колабораціоністських формувань.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораціоністські політичні та військові структури, німецький окупаційний режим, білоруські націоналісти, СС, Білоруська Народна Самодопомога (БНС), Білоруська Народна Республіка (БНР).

Відтворення повної і об'єктивної історії Другої світової війни, як і раніше залишається найважливішим завданням української та зарубіжної історичної науки. Лише нещодавно, з відкриттям раніше недоступних для дослідників архівів, звільненням історичної науки від політичного тиску з'явилась можливість обговорювати багато «закритих» раніше історичних проблем. Однією з них, поза сумнівом, є тема колабораціонізму та руху опору під час Другої світової війни. Це явище було поширене у ряду країн Європи та Азії, зокрема й у слов'янському світі. Розглянемо розвиток і діяльність колабораціоністських формувань під час Другої світової війни на території Західної Білорусі, приєднаної до СРСР в 1939 р.

Політизація історичної науки за часів СРСР призвела до гіперболізації ролі руху опору та припущенню масштабів колабораціонізму під час Другої світової війни. Навіть й зараз дані теми є малодослідженими та міфологізованими. Однак, враховуючи суспільний інтерес до проблем Другої світової війни, актуальним є завдання об'єктивного висвітлення проблем колабораціонізму та руху опору у 1941-1944 рр. Так, білоруський колабораціонізм є об'єктом досліджень вітчизняного історика О.В. Романько. Але найширше цю проблему досліджено білоруськими істориками, такими як Л.Аржаєвою, А.Валахановичем, К.Козаком.

Незадоволення частини населення радянською владою, масовими репресіями та насильницькою радянізацією Західної Білорусі сприяли поширенню колабораціонізму (політичне, економічне та військове співробітництво з німецькими окупантами). Підготовка білоруських колабораціоністів Третім рейхом почалася у другій половині тридцятих років ХХ ст., коли у Міністерстві внутрішніх справ Німеччини було створено Білоруське представництво у Берліні. Воно займалося виявленням і вербуванням осіб, охочих надавати допомогу Німеччині у білоруських питаннях.

18 грудня 1940 р. Адольф Гітлер підписав план нападу на СРСР під кодовою назвою «Барбароса». По спеціальному плану «Ост» за 25-30 років планувалося знищити у Білорусі 75 % населення, а інших – утримувати у якості рабів.

До вересня 1941 р. всю територію БРСР окуповано. Окупантами були порушені всі правові міжнародні норми і встановлений так званий «новий порядок» - колоніальний режим грабежу і беззаконня. Вводився надзвичайний стан. Директива фельдмаршала Кейтеля знімала з військовослужбовців відповідність за всі злочиння. Тривалість робочого дня становила 10-12 годин. Землі роздавалися колоністам і своїм поміщикам із місцевого населення. З метою ліквідації білоруської державності був проведений територіально-адміністративний поділ. Вся територія БРСР розподілялася між Адміністрацією тилу групи армій Центр, рейхкомісаріатом України, Східною Пруссією та Генеральним округом Литвою. Інша територія Білорусі складала Генеральний округ Білорусь (ГАБ).

У початковий період війни розвиток політичної та військової колаборації відбувався незначними темпами. Це пояснюється успіхами німців на фронті і відсутністю необхідності розвитку колабораціоністських структур. Німецьке керівництво сподівалося на швидку перемогу у війні та скептично сприймало здібності білоруського населення до національно-державного

будівництва. Діяльність колабораціоністів у початковий період війни зводилася переважно до роботи неполітичних структур, метою яких проголошувалася турбота про охорону здоров'я, питання освіти і західних культур.

Щоб створити видимість самоуправління, створювалися місцеві допоміжні установи. На їх чолі стояли бургомістри, а в селах – старости. З 1 вересня ГАБ очолив Вільгельм Кубе. Він прагнув знайти численних прихильників серед білорусів. 22 жовтня 1941 р. за наказом В. Кубе була створена організація - Білоруська Народна Самодопомога (БНС), що створила свій територіальний апарат у вигляді обласних, районних і сільських відділів. Було дано згоду на її просвітницьку і культурну діяльність. Також БНС займалася і соціальними питаннями, але з часом стала перетворюватися у політичний рух. В липні 1942 р. В. Кубе дозволив створення Головної Ради БНС на чолі з Єрмоченком. Таким чином, був створений апарат, який готовий був прийняти владу з рук німецької адміністрації.

В цей час з ініціативи Кубе БНС стала створювати Білоруський корпус самооборони (БКС). Планувалося створити в кожному районі одиниці БКС від роти до батальйону (3 дивізії). Були відкриті курси для перепідготовки білоруських офіцерів. До 1943 р. сформовано 20 батальйонів, але німці їх фактично не озброїли. Ці підрозділи виявилися небоєздатними і восени 1943 р. розформовані німцями. 22 червня 1943 р. створена організація «Союз білоруської молоді» (СБМ). Її метою було проголошено виховання «последовательных строителей новой Беларуси и подготовка их к выполнению будущих национальных задач» [1, с.102]. При створенні СБМ В. Кубе сказав: «С Адольфом Гитлером к самоопределению белорусского народа!» [1, с. 105]. При штабі організації діяла робоча група по вербуванню і відправленню молоді в Німеччину. У 1944 р. СБМ нараховувала 12635 чоловік.

У окупованій Білорусі видавалося безліч колабораціоністських газет та часописів: «Білоруська газета», «Пагоня», «Білоруський голос», «Нови шлях», тощо. Ці видання вели антисемітську, антирадянську і профашистську пропаганду [2]. 22 вересня 1943 р. В. Кубе вбито білоруськими підпільниками. ГАБ очолив генерал СС Курт Готберг.

21 грудня 1943 р. створено Білоруську Центральну Раду (БЦР) як допоміжний і дорадчий орган німецького управління в Білорусі. Її президентом став керівник управління Мінського округу Р. Острозький. За задумом німецької влади, БЦР повинна була «об'єднати в собі найбільш гідних, заслужених і ділових представників білоруського народу» [3, с. 91]. Діяльність Ради не була ефективною, оскільки Рада не мала реальній політичній влади, а її члени дотримувалися різних поглядів щодо майбутнього Білорусії. У очах населення вона тому не могла мати авторитету.

23 лютого 1944 р. К. Готберг наказав почати організацію Білоруської Крайової оборони (БКА) для боротьби проти більшовизму. Було оголошено про мобілізацію чоловічого населення 1908-1924 років народження. За неявку – смертна кара. В кінці квітня 1944 р. сформовано 45 батальйонів. Головнокомандуючим БКА став майор Франц Кушаль. Але було масове дезертирство, дезертири йшли до партизанів. Наприкінці окупації БКА використовувалася для боротьби з партизанами, охорони різних об'єктів і місцевих господарських робіт [4, с.263].

Найважливішими напрямками діяльності БЦР на завершальному етапі війни стали реорганізація частин БКА і поповнення білоруських військових формувань за рахунок вербування нових солдатів, організація антирадянського партизанського руху на території Білорусі. Співпрацюючи з німцями, керівництво БЦР відстоювало перед ними і свої політичні цілі, головними з яких можна назвати наступні: 1. Звільнення білоруського народу від влади більшовиків (а, з часом, і німців); 2. Створення білоруських національних збройних сил; 3. Створення білоруської суверенної держави [5].

Підтвердити ці цілі, а також отримати для них підтримку білоруської громадськості, повинен був Другий Загальнобілоруський конгрес. Фактично, його скликання було найголовнішим досягненням БЦР. Останнім заходом БЦР на території Білорусі стало проведення 27 червня 1944 р. (за тиждень до звільнення радянськими військами Мінська) Другого Загальнобілоруського конгресу. (Перший Загальнобілоруський конгрес відбувся в 1918 р. теж в умовах німецької окупації).

Під кінець весни 1944 р., коли стало відомо, що Червона Армія готується до широкомасштабного наступу, К. Готберг, вирішив, за словами білоруського історика

О. Гордієнко, «в черговий раз зіграти з білорусами в незалежність» [6, с. 41]. Німецька влада дала дозвіл на проведення конгресу. День його відкриття – 27 червня 1944 – день, коли «Багратіон» - радянська операція по звільненню Білорусії - перебувала вже в самому розпалі. Достеменно відомо, що виборів на конгрес ніхто не проводив. У ньому брали участь більшість активних лідерів колабораціоністів. Делегатами зазвичай ставали представники білоруської громадськості, працівники білоруської адміністрації, шкільні вчителі, інтелігенти, а також учасники білоруських добровольчих формувань. Природно, що всі ці кандидатури проходили суворий відбір відповідних німецьких адміністративних та поліцейських органів.

Президентом конгресу обрано вченого і громадського діяча Є. Кіпеля. Його заступниками стали І. Косяк, представник президента БЦР в Глибоцькому окрузі, та В. Рогуля, колишній сенатор польського парламенту. Делегати конгресу проголосили БЦР єдиним законним урядом Білорусії та розробили плани антирадянських диверсійних й партизанських операцій у випадку повного відступу німецьких військ з її території. Через годину після прийняття резолюції, конгрес оголошено закритим. Через три дні, 30 червня 1944 р., БЦР, делегати конгресу та інші білоруські колабораціоністи були змушені терміново евакуюватися з Мінська, так як Червона Армія стояла вже на підступах до міста.

Білоруський історик З. Пазняк дав наступну оцінку цим подіям: «Несокрушимість Белоруссии и белорусской национальной идеи засвидетельствовала Вторая мировая война. С 1941 по 1944 годы центральная Белоруссия (на которой действовала немецкая гражданская администрация во главе с В. Кубе) пережила мощный национальный подъём. Это совершенно озадачило большевиков и привело Москву в бешенство. С возвращением советов в Белоруссию сотни тысяч сознательных белорусов эмигрировали на Запад» [7].

Багато авторів з числа білоруських націоналістів стверджують, що народ ненавидів німців, але добре ставився до активістів з білоруських організацій. Цьому є багато свідчень. Наприклад, члени БЦР дуже активно засуджували звірства німців проти мирного білоруського населення. Однак здебільшого, прості білоруси вважали всіх, хто співпрацював з німцями, такими ж ворогами, і радянська пропаганда багато в чому цьому сприяла. Процес створення та використання білоруських добровольчих формувань проходив в рамках військово-політичного колабораціонізму радянських громадян з керівництвом нацистської Німеччини. Однак, білоруські формування мали ряд особливостей, які відрізняли їх від інших формувань, створених з представників інших народів СРСР. І в першу чергу ці особливості пов'язані з причинами та умовами білоруського військово-політичного колабораціонізму. Можна сказати, що за період з 1941 по 1945 р. в німецьких збройних силах пройшло службу близько 50 тис. добровольців – білорусів [2, с. 25].

У науковій та мемуарній літературі досі не припиняється суперечка: чи мали білоруські добровольчі формування дійсно білоруський національний характер (як, наприклад, деякі прибалтійські, українські). Це питання дуже важливе, тому що позитивна відповідь на нього є дуже суттєвим для підтримки теорії про «білоруське національно-державне будівництво в період Другої світової війни», та теорії про білоруський націоналізм взагалі. Тому природно, що білоруські емігрантські історики та мемуаристи відповідають на це питання однозначно: так, ці частини мали такий характер. Більше того, «два основних бажання були тілом і душею основної маси білоруських солдатів – служіння приниженій і поневоленій Батьківщині і відмова воювати на боці своїх ворогів» [4, с.193].

Створення білоруських добровольчих формувань у складі німецьких збройних сил можна умовно назвати другим етапом білоруського військового колабораціонізму. Його основними відмінностями від першого етапу (створення білоруських сил з охорони правопорядку) були такі моменти. По-перше, організація цих частин тільки за рідкісним винятком проходила на території Білорусії. Головним чином, вони створювалися за її межами: в Німеччині, Польщі, Франції. По-друге, в якості ініціатора створення цих формувань виступали різні інстанції, а саме: Абвер, Верховне командування Вермахту та Головне управління військ СС. І, нарешті, по-третє, хронологічно їх створення відноситься до періоду після липня 1944 р., тобто після закінчення окупації Білорусії. Всі ці відмінності можна пояснити тим, що до зазначеної дати монополія на створення колабораціоністських формувань перебувала в руках поліцейських інстанцій. Вони організували тільки такі частини, які були необхідні для несення охоронної служби далеко від

фронту, тобто для виконання суто військових функцій без політико-пропагандистського навантаження [9, с. 319-320].

Однак, білоруські націоналісти, які опинилися в еміграції, продовжили і тут спроби створити білоруські національні частини. У вересні в 1944 р. керівництвом БЦР створений 1-й Навчальний батальйон БКА, а навесні 1945 р. зроблена спроба реорганізації 30-ї гренадерської дивізії військ СС у білоруське з'єднання. Ці спроби закінчилися повною невдачею. Після звільнення Білоруських земель керівники БЦР втекли до Берліну, де продовжили свою діяльність. У липні-серпні 1944 р. у розпорядження БЦР передали центр підготовки Абверу в м. Дальвиця (Східна Пруссія), який одержав велике поповнення з евакуйованих батальйонів БКА. У 1945 р. за наказом рехсфюрера СС Гімmlера створено бригаду СС «Білорусь» (1094 чол.). Активну участь у формуванні цих підрозділів грав Язеп Сажич, який став у 1982 р. шостим «президентом» Білоруської Народної Республіки. 30 квітня 1945 р. бригада здалася американським військам.

Наостанок перерахуємо основні білоруські колабораціоністські формування в період Другої світової війни: Білоруська визвольна армія; у складі збройних сил Німеччини: 1-й білоруський штурмовий взвод; Білоруський батальйон залізничної охорони; 13-й білоруський поліцейський батальйон СД; Новогрудський ескадрон; 1-й кадровий батальйон Білоруської крайової оборони, Бригада допоміжної поліції порядку «Зіглінг»; 30-та гренадерська дивізія СС (1-а білоруська); гренадерська бригада військ СС (1-а білоруська); Корпус білоруської народної самооборони (БНС), керівник - Іван Єрмаченко; Білоруська центральна рада (БЦР), президент - Радослав Островський; Білоруська крайова оборона (БКА), командир - Франц Кушель; Союз білоруської молоді (СБМ), керівники - Надія Абрамова (1942-1943), Михайло Ганько (з 1943); Білоруська народна самодопомога (БНС) - окупаційна поліція, керівник - Юрій Соболевський; Білоруська рада довіри., голова - Вацлав Івановський; батальйон «Дальвітц»; 38-та гренадерська дивізія СС «Нібелунгів» [7].

Колабораціонізм у Білорусі не зіграв істотної ролі, яка мала сприяти зміцненню позицій окупаційної влади. Співробітництво частини білорусів з окупантами з метою реалізації національних завдань було утопічним. Білоруські націоналісти були цілком залежні від гітлерівців, так і не стали самостійною політичною силою. Об'єктивно вони грали роль, яка була вигідна ворогу. Більшість населення республіки стало на захист своєї Батьківщини. Широкий розмах отримав у Білорусі партизанський рух, який розгорнувся в перші місяці окупації і тривав з наростаючим розмахом аж до останнього її дня.

Список використаних джерел та літератури:

1. Соловьев А.К. Белорусская Центральная Рада. Создание, деятельность, крах. / А.К. Соловьев. – Минск.: Наука і техника, 1995. - 176 с.
2. Хрестоматія з історії БРСР. 1917-1983 г. – Мінськ: Університетське вид-во, 1984. – 456 с.
3. Козак К.И. Германский оккупационный режим на территории Беларуси. 1941–1944 гг.: историография и источники / К.И. Козак. – Минск: БГУ, 2006. - 268 с.
4. Романько О.В. Легион под знаком Погони. Белорусские коллаборационистские формирования в силовых структурах нацистской Германии (1941-1945) / О.В. Романько. – Симферополь: Антиква, 2008. – 304 с.
5. Аржаева Л.В. Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны: [в 3 т.] / Л.В. Аржаева, К.И. Доморад, И.М. Игнатенко. – Минск, 1984.
6. Романько О.В. Органы управления на оккупированной территории Белоруссии в 1941-1944 гг. / О.В. Романько // Военно-исторический журнал. – 2008. – № 4. – С. 39-44.
7. Білоруський колабораціонізм [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу: dic.academic/. Дата доступу: 2.04.2010.
8. Романько О.В. Немецкая оккупационная группировка и силовые структуры на территории Белоруссии / О.В. Романько // Военно-исторический журнал. – 2008. - №6. – С. 23-26.
9. Хёне Хайнц. Чёрный орден СС. История охранных отрядов / Хайнц Хёне. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – 542 с.

BELARUSIAN COLLABORATION ORGANISATION AND ACTIVITIES IN 1941-1944

In the article are analyzed and disclosed the reasons of the Belarusian collaboration, forming the collaboration of the political and military structures, their functions within the Germans arms Western Belarus. An activity of the Belarusian Central Rada and basic collaboration organizations.

Keywords: *collaboration, collaboration political and military structures, the German occupation regime, Belarusian nationalists, the SS, the Belarusian people's Self help (BNS), the Belarusian national Republic (BNR)*

Т.Ю. ИВАНОВА

БЕЛОРУССКИЕ КОЛЛАБОРАЦИОНИСТСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ И ИХ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В 1941-1944 гг.

В предлагаемой статье анализируются и раскрываются причины белорусского коллаборационизма, формирования коллаборационистских политических и военных структур, их функции в составе немецких войск Западной Беларуси. Анализируется деятельность Белорусской Центральной Рады и основных коллаборационистских формирований.

Ключевые слова: *коллаборационизм, коллаборационистских политические и военные структуры, немецкий оккупационный режим, белорусские националисты, СС, Белорусская Народная Самопомощь (БНС), Белорусская Народная Республика (БНР)*